

УДК 75.041.5(438)

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2024.1.21>**Романенкова Юлія Вікторівна,**

доктор мистецтвознавства, професор,

завідувач кафедри дизайну

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

ORCID ID: 0000-0001-6741-7829

y.romanenkova@kubg.edu.ua

МІНІАТЮРНІ ПОРТРЕТИ ЄЛИЗАВЕТИ І РОБОТИ НІКОЛАСА ГІЛЛІЯРДА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОПАГУВАННЯ КОРОЛІВСЬКОЇ ВЛАДИ

У статті досліджуються портретні художні мініатюри Ніколаса Гіллярда – відомого англійського придворного художника та ювеліра, творчість якого прийнято відносити до пізнього англійського відродження. Зокрема висвітлюються відомі факти з творчого життя художника, які збереглися в історичних довідках до нашого часу; особливу увагу при цьому було звернено до художньої діяльності Ніколаса Гіллярда саме за часів його офіційної придворної служби. Розглядається культурно-історична значимість постаті митця, його внесок у популяризацію образів монаршої родини у тогочасному суспільстві. Сучасне мистецтвознавство визначає портретну мініатюру як окремий, особливий мистецький жанр, що зародився у XVI і був популярним аж до початку XIX століття. Спочатку невеличкі особисті зображення було прийнято створювати лише для представників королівської родини, проте з часом мода на створення мініатюр розширилася і серед вельможної знаті. На сьогодні мініатюра є предметом для дослідження в галузі мистецтвознавства, свого часу такі зображення стали своєрідною політичною візитівкою їх власника, одним із прийомів створення політичного іміджу королівської персони, що дає підстави розглядати портретні мініатюри як одну із прадавніх форм політичної пропаганди. Поєднання простоти зображуваних ліній та максимальна схожість портретів – ключові риси, що відзначають художній талант Ніколаса Гіллярда як мініатюриста. Те, що він працював придворним художником протягом багатьох років, дає можливість порівнювати на прикладі його мініатюр еволюцію не тільки його майстерності, а й образу королеви Єлизавети I у мистецтві. Ми здійснили аналіз його мініатюри крізь призму постаті королеви Єлизавети I в історії; визначили художні деталі і прийоми, які використав автор, щоб відтворити за допомогою мініатюри не лише зображення, подібне за зовнішністю, а й характер королеви, її статус і загальний образ.

Ключові слова: мініатюра, портретна мініатюра, Ніколас Гіллярд, образ королеви Єлизавети I.

Romanenkova Yuliia. MINIATURE PORTRAITS OF ELIZABETH I BY NICHOLAS HILLIARD AS A TOOL FOR PROPAGANDA ROYALTY

The article examines the portrait artistic miniatures of Nicholas Hilliard, a famous English court painter and jeweller, whose work is generally attributed to the late English Renaissance. In particular, the well-known facts from the creative life of the artist, which have been preserved in historical references to our time, are highlighted; special attention was paid to the artistic activity of Nicholas Hilliard during his official court service. The cultural and historical significance of the figure of the artist, his contribution to the popularization of images of the royal family in the society of that time are considered. Modern art history defines the portrait miniature as a separate, special artistic genre that originated in the 16th century and was popular until the beginning of the 19th century. At first, it was customary to create small personal images only for representatives of the royal family, but over time, the fashion for creating miniatures expanded among the noble nobility. Today, the miniature is a subject for research in the field of art history, at one time such images became a kind of political business card of their owner, one of the methods of creating a political image of the royal person, which gives reason to consider portrait miniatures as one of the ancient forms of political propaganda. The combination of the simplicity of the depicted lines and the maximum similarity of the portraits are the key features that mark the artistic talent of Nicholas Hilliard as a miniaturist. The fact that he worked as a court artist for many years makes it possible to compare the evolution not only of his skill, but also of the image of Queen Elizabeth I in art, on the example of his miniatures. We analysed his miniature through the prism of the figure of Queen Elizabeth I in history; identified the artistic details and techniques used by the author to reproduce with the help of a miniature not only an image similar in appearance, but also the character of the queen, her status and general image.

Key words: miniature, portrait miniature, Nicholas Hilliard, image of Queen Elizabeth I.

Вступ. Життя монархії в Європі завжди було предметом пильної уваги світової спільноти. Не тільки політична діяльність англійських правителів, а і їх світське та особисте життя, характери, поведінка, завжди стають предметом активних суспільних обговорень. В діяхронічному аспекті ця тенденція принципово не змінилася – зацікавленість життям монархів, їхніми постатями завжди була на високому рівні серед суспільства. Принципово змінилися лише способи, завдяки яким життя відомих людей відображається в медійному просторі і вкарбовується у загальну історію людства. Світове мистецтво, навіть у часи і періоди, коли воно себе позиціонувало «чистим» і відокремленим від політики, так чи інакше, ретранслює історію та її ключових персонажів: відкрито чи завуальовано, офіційно, або приховано. Сьогодні британська монархія має у своєму штаті особистих біографів, журналістів, кореспондентів, головне заняття яких – висвітлювати для суспільства ту частину життя, що так чи інакше має бути показано на загал. Життя правителів та їх прямих нащадків стає сюжетом для багатьох художніх творів: кіно, книги, картини і т. ін. Чи є цей напрямок лише мистецьким? Напевно, що ні. Сьогодні це – частина потужної політичної технології, яка підтримує статус популярності монаршої родини в суспільстві. Історична ретроспекція дає підстави стверджувати, що королівська родина завжди послуговувалася мистецькими талантами, щоб зафіксувати в історії ключові постаті та події із життя. Звідси логічним постає питання: «Чи й раніше монархи використовували мистецтво як один із засобів популяризації власних персон?». Відповіді на це питання варто шукати не лише в мистецьких творах, а й у історіях їх створення та взаємодії тогочасних митців із представниками королівської родини. Саме тому предметом нашого розгляду стала діяльність одного із найвідоміших придворних художників за часів королювання Єлизавети I – Ніколаса Гілл'ярда.

В українському науковому просторі творча діяльність Ніколаса Гілл'ярда є мало дослідженою. Окремі факти із його біографії можна почерпнути із загальних енциклопедичних видань.

Науковиця Мар'яна Варчук у своїй науковій розвідці «мініатюрний портрет: еволюція розвитку» висловлює твердження про те, що художні мініатюри – не лише окрема форма портретного мистецтва, а й своєрідна політична технологія, спрямована на популяризацію особистості зображеної на ній людини. Аналізуючи один із розділів Музею Ханенків, що містить 74 портретних мініатюр, дослідниця у своїй статті згадує також постать Ніколаса Гілл'ярда. Авторка стверджує, що саме за часів правління королеви Єлизавети I жанр портретної мініатюри набув неабиякої популярності [1, с. 22].

Ілля Левченко, аналізуючи у своїй кваліфікаційній роботі «стратегії репрезентації королівської влади» також розглядає художню мініатюру в діяхронічному аспекті як один із прийомів створення загального образу правителя, що дає підстави відносити цей мистецький жанр до однієї із так званих «політичних технологій» минулого [2, с. 31].

Марина Салюк досліджувала портретні мініатюри з фондової збірки полтавського художнього музею (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка. Вона визначає портретну мініатюру як твір невеликого формату, виконаний на емалі, порцеляні, слонової кістці, пергаменті чи папері. Це найбільш вишуканий вид образотворчого мистецтва, що вирізняється своєрідною технікою та витонченістю письма [4]. Особливого значення набула портретна мініатюра, яка сформувалася в добу Відродження та мала походження від книжкової мініатюри. Починаючи з XVI століття, мистецтво мініатюрного портрету пережило періоди розквіту, зрілості і занепаду. Винахід дагеротипії, а пізніше фотографії, в середині XIX століття потіснив, а згодом і замінив цей різновид портретного жанру. Проте портретна мініатюра залишилася свідком історичних епох, відображенням естетичних ідеалів, окремих сторінок побуту людей в різні часи. Вона збереглася в її первісному вигляді: оформленою в обтягнуті оксамитом, з бронзовими накладками, рамки, виконаною на кришках табакерок, годинників, нанесеною на браслети, каблучки та віяла. Завдяки мініатюрному розміру портрет набув інтимного

характеру. Його використовували в якості подарунка, компактного і водночас дорогоцінного предмета. Зображений улюблений образ завжди був поруч» [8, с. 45].

Огляд вітчизняних наукових досліджень, присвячених портретним мініатюрам, дає підстави стверджувати, що мистецька постать Ніколаса Гільярда потребує більш глибокого дослідження, особливо в контексті використання його творів як одного із засобів популяризації політичної діяльності зображуваних історичних персонажів.

Метою статті є дослідження збережених на сьогодні відомостей про життя і творчість Ніколаса Гільярда, аналіз його художні твори (портретні мініатюри зокрема) в контексті популяризації політичної діяльності королеви Єлизавети I. Визначити, чи можна вважати художні портретні мініатюри однією з історичних форм політичних технологій, що передбачала використання мистецтва з метою пропаганди діяльності монарха, становлення популярності його постаті в суспільстві.

Матеріали та метод. Мініатюри були популярним засобом ранньомодерністської матеріальної придворної культури та репрезентації, символізуючи соціальну, династичну чи політичну приналежність. Їх використовували як дипломатичні подарунки, як пам'ятні знаки дуже емоційних подій, таких як народження, одруження та смерть, як заміну відсутніх або померлих осіб, а також як довірених осіб у шлюбних переговорах і церемоніях заручин. З розкішними прикрасами, у вигляді підвісок, брошок або браслетів, їх носили як символи розкоші та статусу, а також як знаки почуттів, вірності чи пропаганди. Їх показували та сприймали як предмети економічної, матеріальної та символічної цінності, до того ж мініатюри могли вказувати на приналежність до певної династії чи політичної сили [10]. Терміни «портретна скринька» або «мініатюрна скринька» використовувалися в Європі за часів епохи Відродження для опису обрамлення, в яке поміщалися ці портрети. Найчастіше таким обрамленням слугували вони зберігалися в коробки зі слонової кістки або в закриті металеві медальйони для захисту пергаментної основи та акварелі, якою вони були написані [5].

Ніколаса Гільярда називають одним із найвідоміших англійських мініатюристів. Вважається, що майбутній придворний художник ріс у сім'ї досить відомого лондонського ювеліра, тому освіту обрав також відповідну, щоб продовжити родинну справу. Протягом певного часу Ніколас Гільярд навчався у Швейцарії, а, після повернення до рідного міста, влаштувався помічником до придворного ювеліра. Приблизно 1570 року він був призначений придворним мініатюристом і ювеліром королеви Єлизавети I. Вважається, що саме Ніколас Гільярд став першим офіційним мініатюристом в історії монархій. До цього мистецтво мініатюри асоціювалось зі створенням міні-портретів, які часто використовували також у вигляді прикрас. Саме створення та існування офіційної посади мініатюриста дає підстави стверджувати, що представники королівської родини вбачали у цьому мистецькому жанрі не лише культурну цінність, а й потужний засіб укріплення їхнього політичного іміджу, особливо спираючись на популярність, якої досягло на той час мистецтво мініатюр.

Найбільша колекція мініатюр Ніколаса Гільярда знаходиться в Музеї Вікторії та Альберта. Крім мініатюр, він також створював картини королеви Єлизавети I, які є експонатами Національної портретної галереї в Лондоні та Художньої галереї Волкера в Ліверпулі [8, с. 34].

Гільярд визначав себе послідовником Художнього стилю Гольбейна. Зокрема, він уникав використання тіні для моделювання, і у своїх спогадах він стверджував, що це узгоджувалося зі смаком королеви Єлизавети. Але якщо для Гольбейна мініатюра завжди була картиною, зменшеною до малого масштабу, Гільярд розвинув у мініатюрі інтимність і витонченість, властиві цьому мистецтву. Він поєднав своє безпомилкове використання лінії з ювелірною вишуканістю в деталях, елегантністю гравера в каліграфії та унікальним усвідомленням індивідуальності кожної особистості, яку зображував. Його мініатюри часто переповнені загадковими образами та символічними жестами (наприклад, рука, що тягнеться догори) [7].

Іл. 1. Королева Єлизавета I. Ніколас Гільярд. Акварель на пергаменті, 1572 р. Національна портретна галерея, Лондон

Іл. 2. Королева Єлизавета I. Ніколас Гільярд. Акварель на пергаменті, 1595–1600 рр. Національна портретна галерея, Лондон

Розглянемо мініатюрні портрети Ніколаса Гільярда із зображенням королеви Єлизавети I в контексті загальних рис мистецтва пізнього Відродження, і проаналізуємо художні прийоми, які використав автор для створення образу героїні своїх зображень.

Порівнюючи зображення королеви Єлизавети I з іншими відомими її портретами, варто зауважити спробу майстра до максимальності правдивості у зображенні рис обличчя. Розмір мініатюри сприяє особливо стислому підходу до відтворення схожості, вимагає значної просторової економії зображуваного, проте Гільярд уміло поєднує принцип портретної схожості й подібності із мініатюрою унікальним чином.

Не дивлячись на мініатюрний розмір зображення, в центрі композиції – не обличчя королеви. Співвідношення форм і кут нахилу візуально виводить на передній план пишне вбрання монархині. Також варто звернути увагу на те, що у відтворенні рис обличчя Ніколас Гільярд використовує здебільшого прості лінії, форму очей надає ледве помітна вигнута лінія для верхніх вій, райдужна оболонка та зіниця зображені шляхом поєднання двох кольорів. Вії та брови промальовані нечітко. Натомість бачимо чітко відтінені форми носа та підборіддя. Майстерне поєднання простих, на перший погляд, мазків і ліній, створює в загальному досить впізнаваний образ обличчя, в чому і полягає найбільша складність та майстерність художника у створенні зображення такого типу. Більше склад-

них деталей та ліній художник використовує для зображення костюму королеви. Тонко змальовані дрібні лінії візерунку на тканині сорочки, об'ємні рукава, такі ж лінії бачимо при відтворенні зачіски. На відносно малій площі художнього полотна художник домагається об'ємного ефекту зображення за допомогою ледь помітних тіней та чітких ліній для окремих елементів: ніс, рукава, зачіска.

Наступна мініатюра містить значно пізніше зображення королеви Єлизавети I, з різницею майже у 20 років. Риси обличчя на картині також зазнали значних змін: форма – більш округла і менш витягнута; тонші губи, більш чітко виражена лінія брів. Незмінними залишилися мінімальне використання тіней для створення ефекту об'єму зображуваного: ніс і підборіддя, а також проста техніка зображення зіниць, з характерною білою плямою, що створює ефект відблиску. Також за допомогою тіней і плавних ліній художник зумів передати емоцію на обличчі, що виявляється досить складним, зважаючи на мініатюрний розмір зображення. Особливу увагу художник приділив змалюванню одягу та аксесуарів: тонкі і складні лінії, дрібні елементи, пишні форми верхнього одягу, прикраси – така увага до цих аксесуарів звертає увагу на їх пишність і статусність, що в сукупності з кольоровою гаммою створює ефект величності та аристократичності. Також на своїх мініатюрах Гільярд використав певні деталі, щоб підкреслити жіночність королеви: на першій, де монархиня зображена молодшою – присутні

квіткові мотиви і флористичні візерунки, на другій – більш виразно зображене мереживо на верхньому одязі, яке виглядає водночас ніжним і величним.

Порівнюючи зображення королеви Єлизавети I на обох зображеннях, вказаних вище, варто зауважити відмінність форми її обличчя. Звичайно, друга мініатюра була створена з різницею 20 років, і не можна відкидати той факт, що обличчя зазнало вікових змін, проте пропорції в зальному все ж різко відрізняються. Занадто витягнутий овал обличчя на першій мініатюрі дає підстави стверджувати, що художник на той період своєї творчості тяжів до естетики маньєризму. Навіть те, що маньєристи створювали красивим (за їх шкалою уявлень про красу), було індивідуальним, несло на собі відбиток комплексу стилістичних рис доби: чи то «Мадонна з довгою шиєю» Парміджаніно, яка могла вийти тільки з-під пезля маньєриста, чи його ж «Автопортрет в опуклому дзеркалі» [3, с. 226].

Для кращого розуміння образу королеви, зображеного на мініатюрі, варто звернутись до її історичної. Часи правління Єлизавети I в Англії прийнято вважати періодом торгівельно-економічного та культурного розвитку. Успадкувавши від батька країну у стані неоголошеної війни між протестантами і католиками, королева проявила неабияку волю та характер, зумівши об'єднати і утримати державу. Крім ефективно міжнародної діяльності у сферах торгівлі, монархія значну увагу приділяла розвитку культури та освіти – підтримувала відкриття освітніх закладів, театрів, призначала державне фінансування талановитих митців, серед яких був і її особистий художник Ніколас Гілл'ярд.

Безперечно, для жінки, яка отримала у спадок для правління державу у не кра-

щому її політичному становищі, потрібно багато мудрості, зусиль і таланту щоб переконати суспільство у своїй спроможності й міцно закріпити власний авторитет. Як бачимо, крім політичних прийомів, Єлизавета I активно розвивала культурний та соціальний напрямки життя країни, що теж зміцнювало її вплив. Все вище сказане дає підстави стверджувати, що портретні мініатюри були частиною іміджу королеви, що доповнювали її загальний образ мудрої і вольової керівниці.

Результати. Художня мініатюра – особливий вид портретного мистецтва, що був популярним з VI і до першої половини XIX століття. Ці мініатюрні картини часто використовувались у якості прикрас або подарунків. Довгий час портретні мініатюри створювалися виключно для королівських осіб та вельмож. Королева Єлизавета I стала першою із монархів, хто підняв мистецтво створення мініатюр до рівня офіційної придворної діяльності, і одним із найвідоміших її виконавців став художник-мініатюрист та ювелір – Ніколас Гілл'ярд. Його мініатюри із зображенням англійської королеви – це приклад неймовірної майстерності у створенні мініатюр, де поєднуються прості лінії і складні деталі, що в загальному створює цілісний образ особистості, максимально схожий до оригіналу. А особлива уважність до дрібних деталей передає загальний образ королівської величі, пишності та аристократичності. Все це дає підстави стверджувати, що художні мініатюри були свого часу невід'ємною частиною королівського іміджу, способом утвердження та популяризації особи королеви серед вельмож, прихильність яких для Єлизавети I була важливим чинником для її політичного становища.

Література:

1. Варчук М. В. Мініатюрний портрет: еволюція розвитку. Український мистецтвознавчий дискурс, (6), 21–28. URL: <https://doi.org/10.32782/uad.2022.6.3>
2. Левченко І. К. Мистецтво влади і влада мистецтва: Яків I (VI) Стюарт у візуальних джерелах ранньостюартівської Англії (1603–1640) : кваліфікаційна робота : 032 Історія та археологія / Левченко Ілля Костянтинович. Київ, 2022. 119 с.
3. Романенкова Ю. Феномен маньєризму у мистецтві Європи XVI – початку XVII ст.: до питання про походження стилю. Арт-платформа, 2021. 3. С. 259–293.

4. Салюк. М. Розкрито таємницю портретної мініатюри. *Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка*. URL: <https://www.gallery.pl.ua/110312.html> (дата звернення: 17.03.2024).
5. Cachaud C., Dulac A.-V. Redécouvrir la miniature : après Hilliard. *Études Épistémè*. 2019. № 36. URL: <https://journals.openedition.org/episteme/5462> (дата звернення : 17.03.2024).
6. Cachaud C. Framing miniatures in the 17th century : The Golden Age of «la boîte à portrait». *The Frame Blog*. 2018. URL: <https://theframeblog.com/tag/boite-a-portrait/%29> (дата звернення : 22.02.2024).
7. Faraday C. «It seemeth to be the thing itsefe» : Directness and Intimacy in Nicholas Hilliard's Portrait Miniatures. *Études Épistémè*. 2019. № 36. URL: <https://journals.openedition.org/episteme/5292> (дата звернення: 22.02.2024).
8. Hallman E. Miniature Icons : Hilliard's Portrait Miniatures as Tools of Private Devotion. Undergraduate Thesis / Savannah College of Art and Design. Savannah, GA, 2021. 95 p.
9. Hilliard N. A Treatise concerning the Arte of limning. Ashington : Mid Northumberland Arts Group in association with Carcanet New Press, 1981. 139 p.
10. Schrader K. «Telling Objects» – Miniatures as an Interactive Medium in Eighteenth-Century Female European Court Portraits. *Études Épistémè*, 2019. № 36. URL : <http://journals.openedition.org/episteme/5399> (дата звернення : 22.02.2024).

References:

1. Varchuk, M. (2022). Miniatyurnyy portret: evolyutsiya rozvytku [Portrait miniature : evolution of the art form]. *Ukrayins'kyi mystetstvoznavchyy dyskurs – Ukrainian Art Discourse*, 6, 21–28. DOI: <https://doi.org/10.32782/uad.2022.6.3> [in Ukrainian].
2. Levchenko, I. K. (2022). Mystetstvo vlady i vlada mystetstva: Yakiv I (VI) Stiuart u vizual'nykh dzherelakh rann'ostyuartivs'koyi Anhliyi (1603–1640): kvalifikatsiyna robota [Art of power and power of art: James I (VI) Stuart in visual sources of early Stuart England (1603–1640)]. Qualification work. Kyiv [in Ukrainian].
3. Romanenkova, Y. (2021). Fenomen man'ieryzmu u mystetstvi Yevropy XVI – pochatku XVII st.: do pytannia pro pokhodzhennia stylu [The phenomenon of Mannerism in European art from the XVI to the beginning of the XVII century: on the question of the origin of the style]. *Art-platforma*, 3 [in Ukrainian].
4. Saliuk, M. [Saluk, M.]. (n.d.). Rozkryto taiemnytsiu portretnoi miniatury [Revealed the secret of portrait miniature]. *Poltavskyi khudozhnii muzei (haleriia mystetstv) imeni Mykoly Yaroshenka – Mykola Yaroshenko Poltava Art Museum (Art Gallery)*. Retrieved from <https://www.gallery.pl.ua/110312.html> [in Ukrainian].
5. Cachaud, C., & Dulac, A.-V. (2019). Redécouvrir la miniature: après Hilliard. *Études Épistémè*, (36). Retrieved from <https://journals.openedition.org/episteme/5462> [in French].
6. Cachaud, C. (2018). Framing miniatures in the 17th century: The Golden Age of «la boîte à portrait». *The Frame Blog*. Retrieved from <https://theframeblog.com/tag/boite-a-portrait/>.
7. Faraday, C. (2019). «It seemeth to be the thing itsefe»: Directness and Intimacy in Nicholas Hilliard's Portrait Miniatures. *Études Épistémè*, (36). Retrieved from <https://journals.openedition.org/episteme/5292>.
8. Hallman, E. (2021). Miniature Icons: Hilliard's Portrait Miniatures as Tools of Private Devotion [Undergraduate thesis, Savannah College of Art and Design]. Savannah, GA.
9. Hilliard, N. (1981). A Treatise concerning the Arte of limning. Ashington: Mid Northumberland Arts Group in association with Carcanet New Press.
10. Schrader, K. (2019). «Telling Objects» – Miniatures as an Interactive Medium in Eighteenth-Century Female European Court Portraits. *Études Épistémè*, (36). Retrieved from <http://journals.openedition.org/episteme/5399>.